

Zwarte kaviaar

Over criminele netwerken, illegale handel en de bedreiging van de steur

D. Siegel en D.P. van Uhm*

'Er is op dit moment geen legale Russische kaviaar in Europa',¹ 'Kaviaar zonder regels',² 'Zwarte kaviaar zal verdwijnen, maar alleen voor armen en voor eerlijken',³ 'Zwarte kaviaar zal er niet meer zijn, nooit meer',⁴ zo waarschuwden Russische kranten over de illegale vangst in Rusland en illegale export naar Europa in de eerste decennia van de 21ste eeuw.

De jaarlijkse inventarisatie voor het Nationaal dreigingsbeeld 2012 met betrekking tot milieucriminaliteit in Nederland stelt dat vermoedelijk 80 tot 90% van de hier verkochte kaviaar afkomstig is van steuren die illegaal zijn gevangen. Een groot deel van de illegale handel zou in handen zijn van de Russische maffia, met hoge prijzen variërend van € 2.000 tot € 6.000 voor een kilo Beluga kaviaar tot zeldzame soorten die zelfs worden verkocht voor € 25.000 per kilo in West-Europa (Liddick 2011, p. 77-78; Neve e.a. 2012, p. 34). Ook in België, in december 2013, een paar dagen voor kerst, waarschuwt de FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu voor een netwerk van oplichters die illegale Russische kaviaar verkopen aan Belgische consumenten, waardoor consumenten gezondheidsrisico's lopen.⁵ Maar wat veroorzaakt de schaarste en kostbaarheid van kaviaar, wie zijn eigenlijk betrokken bij deze vorm van criminaliteit en wat zijn de gevolgen?

* Prof. dr. Dina Siegel is als hoogleraar Criminologie verbonden aan het Willem Pompe Instituut van de Universiteit Utrecht. Drs. Daan van Uhm is als promovendus en junior universitair docent werkzaam bij het Willem Pompe Instituut van de Universiteit Utrecht.

1 *Izvestia* 25 december 2003.

2 *Izvestia* 26 maart 2004.

3 *Pravda* 5 januari 2006.

4 *Izvestia* 31 oktober 2006.

5 www.health.fgov.be/eportal/Environment/19091244_NL#.Uzga7XmK6hc.

In dit artikel worden de eerste voorlopige gegevens uit ons onderzoek, gestart in 2013, naar illegale kaviaarhandel geanalyseerd. In dit onderzoek hebben we verschillende kwalitatieve onderzoeksmethoden gebruikt, met inbegrip van literatuuronderzoek, media-analyses en interviews met verschillende respondenten, zoals kaviaarhandelaren, winkeliers en politie in Nederland. Onze bevindingen trachten we vanuit criminologische theorie te verklaren en we doen een poging de aard en omvang van de illegale handel in (zwarte) kaviaar in kaart te brengen. Het onderzoek naar de handel in kaviaar zal in 2014 worden voortgezet op basis van veldonderzoek in Europa, Rusland, Kazachstan en Azerbeidzjan.

Zwarte kaviaar in Rusland – korte geschiedenis van luxe

'Myths are one of the key ingredients in caviar. Stripped of its shroud of legend and tradition, caviar would just be fish eggs.' (Saffron 2002, p. 152)

De steur zwom al meer dan 250 miljoen jaar geleden in aardse wateren tussen de dinosauriërs en het kuit van de steur werd in vele oude culturen gegeten (Saffron 2002). Zo zouden de oude Egyptenaren en Feniciërs de eieren bereiden rond 2400 voor Christus met zout en zuur en volgens geschriften van Aristoteles waren de oude Grieken ook geen vreemden van kaviaar; kaviaar werd geserveerd op schotels garnieerd met bloemen (Gorden 2003). De Russische tsaren hieven zelfs een kaviaarbelasting op het vissen van steur, waarmee wellicht de basis werd gelegd voor de exclusiviteit van kaviaar.

Volgens Georg Simmel is de waarde van een object geen inherente eigenschap, maar een oordeel *over* dit object (Simmel 1978, p. 72-73). Deze waarde kan groeien naarmate de betekenis van het object in een bepaalde sociale context groter wordt, zoals gedurende verschillende historische perioden is gebeurd met bijvoorbeeld suiker, thee of diamanten. In zijn boek over de ontwikkeling van de suikerindustrie toonde Mintz (1985) op welke wijze Europeanen suiker hebben getransformeerd van een exotisch en luxe product tot een dwingende behoefte in het moderne leven. Ook thee werd oorspronkelijk gezien als een luxe product van de vermogende elite. Echter, in een relatief kort tijdsbestek werd thee overgenomen door de lagere klassen, die het gedrag van de elite begonnen te imiteren. De creatie van de

waarde van diamanten gaat nog een stap verder, wanneer niet alleen sociaaleconomische, maar ook politieke processen een functie vervullen, zoals in het geval van bloeddiamanten; wanneer diamanten als symbool van liefde het symbool van oorlog en ellende zijn geworden in de context van gewelddadige conflicten in Angola en Sierra Leone (Siegel 2005).

Luxe goederen kunnen een statussymbool zijn van de elite of zich als 'nationaal symbool' manifesteren: vandaag de dag wordt kaviaar, samen met wodka en matroesjka, gezien als een typisch Russisch product. Hoe wordt een symbool gecreëerd en door wie? Waarom wordt zwarte kaviaar beschouwd als het eetbare 'zwarte goud'? Waarom zijn deze vseitjes zo duur en niet eenvoudig te verkrijgen in Nederland? En waarom berichtten de media in de afgelopen jaren over de mysterieuze en gewelddadige 'kaviaarmafia'?

In de middeleeuwen werd kaviaar populair in Rusland als gerecht, omdat vis en andere visproducten waren toegestaan op de dagen dat de Russische orthodoxe kerk verbood vlees te eten. De Russische naam voor kaviaar is *ikra*, wat letterlijk kuit betekent. In het jodendom en de islam werd kaviaar daarentegen als onrein gezien.⁶

In de tijden van Ivan de Verschrikkelijke leverden vissers steur aan het hof van de tsaar, waar kaviaar tijdens recepties aan buitenlandse ambassadeurs werd geserveerd. Peter de Grote richtte zijn 'Visserij kantoor' op in Astrakhan, een organisatie die verantwoordelijk werd voor de levering van de zogenaamde '*troetjnaya*' kaviaar, namelijk kaviaar die binnen drie dagen met de *troika* (een slee voortgetrokken door drie paarden) naar St. Petersburg werd vervoerd.

Tegelijkertijd werd kaviaar gezien als voedsel voor de armen. In de zeventiende eeuw werd het goedkoop verkocht op markten en in *tavernes* in grote Russische steden.

In Rusland beheersten kozakken van Don en Volga de visserij van steur lange tijd. Onder historici en antropologen bestaat geen consensus over wie de kozakken waren: een natie of onderdeel van een stam of een kaste van krijgers? Wel bestaat er overeenstemming over dat de verhouding tussen de kozakken en de Russische tsaren altijd gecompliceerd is geweest. De kozakken werden in de zeventiende en acht-

6 Dit veranderde echter in 1981, toen Ayatollah Khomeini aankondigde dat kaviaar *halal* was, wellicht om de concurrentiepositie van Iran tegenover Rusland op de wereldmarkt te versterken. Vele Iraniërs echter vermijden nog steeds het eten van kaviaar (Saffron 2002, p. 137).

tiende eeuw vaak als misdadigers gezien. Bovendien stonden sommige *atamani* (leiders) van de kozakken niet alleen bekend als bandieten, maar ook als piraten, zoals de legendarische Stepan Razin (Siegel 2005, p. 48-49).

Hoewel Europese handelaren kaviaar al leerden kennen rond de veertiende eeuw, verkreeg hij zijn luxe status pas later. De Europees georiënteerde tsaar Peter de Grote moedigde de productie van kaviaar aan en stond toe dat de kozakken een exclusieve positie verwierven in de steurvisserij. In de achttiende eeuw werd Rusland steeds aantrekkelijker voor buitenlandse investeerders. Een van de belangrijkste figuren in de geschiedenis van kaviaar was Ioannis Varvakis, een Griekse zee-kapitein en handelaar, die rond 1780 Russische kaviaar 'ontdekte' en sindsdien de kaviaar begon te promoten aan de Europese hogere klassen. Zijn handel was het begin van een transformatieproces, waarin kaviaar niet langer als boerenvoedsel van gewone steureieren werd gezien, maar transformeerde tot een mondiaal erkend symbool van rijkdom en macht.

Twee belangrijke ontwikkelingen hebben bijgedragen aan de populariteit van kaviaar: de industriële revolutie met de verbeteringen van vervoermiddelen en het ontstaan van een nieuwe klasse van consumenten, die bereid was voor de nieuwe exotische producten veel geld te betalen. Zo was begin twintigste eeuw kaviaar in Rusland alleen voor de rijken toegankelijk (Saffron 2002, p. 76) en tegelijkertijd werd kaviaar in Europa een enorme trend onder de *nouveaux riches* van de belle époque, samen met champagne en oesters. Dit was een drastische verandering ten opzichte van de negentiende eeuw, toen Russische boeren nog kaviaar aan hun varkens voerden, of zomaar weggooiden.

In 1919, na de Bolsjewiek Revolutie, nam gedurende de Eerste Wereldoorlog het communistische regime de Kaspische visserij over; de Sovjet-Unie controleerde 90% van de wereldproductie van kaviaar. Geen enkele buitenlandse ondernemer werd toegelaten in de buurt van de kaviaarvisserij (Saffron 2002, p. 114).

Deze totale controle van de kaviaarproductie garandeerde de waarde van het product. Tegelijkertijd was kaviaar het voedsel van *nomenklatura* en ontwikkelde zich een zwarte markt. In de sovjettijd werden corruptie en machtsmisbruik gezien als onvermijdelijk gevolg van de socialistische economie, en de grenzen tussen legaal en illegaal waren vervaagd (Siegel 2005, p. 63). Volgens de Russische socioloog Simis

hadden sovjetburgers twee dingen nodig om in het sovjetsysteem te kunnen overleven: geld en connecties in de ondergrondse zakenwereld (Simis 1982). 'Caviar became an underground currency, a luxurious way of greasing palms and extracting favors' (Saffron 2002, p. 116). De positieve kant van het sovjetmonopolie was dat ook visserij streng werd gecontroleerd: al in 1962 werd het verboden om te vissen op de steur in de Kaspische Zee, met het oog op de balans van de steurpopulatie.

De sovjetoverheid bewaakte de kaviaarproductie op een manier vergelijkbaar met hoe De Beers zijn diamantmijnen beschermde. De productie werd gecentraliseerd onder een zeer efficiënt staatsmonopolie. Na de val van het communisme werd de handel geprivatiseerd. In de eerste jaren na de hervormingen werd steur overmatig bevestigd en geëxporteerd naar het buitenland. Onder druk van milieubewegingen werden uiteindelijk stappen genomen in de richting van regulatie van visserij en werden vergunningen aan visserijbedrijven verleend. Wellicht was het voor de steur te laat, of waren de getroffen maatregelen voldoende om de steurpopulatie veilig te stellen?

Regelgeving en criminalisering

Het uiteenvallen van de Sovjet-Unie begin jaren negentig leidde ook tot de ineenstorting van bestaande controlesystemen in de kaviaarhandel en vervolgens tot overexploitatie van wilde steur en de betrokkenheid van criminele netwerken. Om de niet-duurzame en illegale handel tegen te gaan is de kaviaarhandel sinds 1998 gereguleerd onder CITES, de Convention on International Trade in Endangered Species, door middel van CITES-vergunningen; de internationale handel in steuren en producten van de steur, zoals de eitjes voor kaviaar, is tegenwoordig enkel toegestaan met desbetreffende import- en exportcertificaten (Oldfield 2003; European Commission 2010).

Het CITES-verdrag is wereldwijd ondertekend door 179 landen, waaronder de landen rondom de Kaspische zee: Rusland, Kazachstan, Iran en Azerbeidzjan, met uitzondering van Turkmenistan, en geïmplementeerd door de Europese Unie door gezamenlijke regelgeving die

van toepassing is op alle EU-lidstaten.⁷ Elke internationale levering van kaviaar moet vergezeld gaan van CITES-certificaten, met uitzondering van een maximale hoeveelheid van 125 gram kaviaar (CITES II/ bijlage B steuren) per persoon, die wordt beschouwd als persoonlijke bezitting zonder commerciële doeleinden.⁸ Daarnaast is het vanaf 2000 verplicht dat elk kaviaarrecipiënt afzonderlijk gemerkt is met niet-herbruikbare etiketten en moet de kaviaar zodanig worden verpakt dat als de recipiënt wordt geopend, dit na sluiting zichtbaar blijft, bijvoorbeeld door verzegeling. Op dit label staat de volgende informatie: soort, kweek of wildvang, herkomstland, jaar van oogst, registratiecode van het verwerkingsbedrijf en identificatienummer. Vanaf 2006 is het in de Europese Unie niet alleen verplicht om de oorspronkelijke verpakking te voorzien van een niet-herbruikbaar etiket, maar ook de verpakking van kaviaar na ompakking. Bovendien dienen alle ompakbedrijven geregistreerd te zijn bij de CITES-autoriteit.⁹

Vanwege grote hoeveelheden illegale vangst en de afname van de steurpopulatie dreigde CITES in 2001 met een exportverbod van kaviaar voor de landen rondom de Kaspische Zee. Vervolgens hebben Rusland, Azerbeidzjan en Kazachstan zich gecommitteerd aan een pakket maatregelen, zoals exportquota, om overbevissing te verminderen (Raymakers 2002). Sindsdien zijn de exportquota beperkt en zijn vanaf 2011 zelfs geen exportquota van kaviaar en steur afgegeven voor Rusland, Azerbeidzjan en Kazachstan.¹⁰

In verband met illegale vangst van kaviaar voorziet artikel 256 van het Wetboek van Strafrecht van de Russische Federatie in een boete van 100.000 tot 300.000 roebels, een boete van loon of andere baten van een veroordeelde over een periode van een tot twee jaar, correctionele werkzaamheden voor een periode van twee jaar of een hechtenis voor een periode van vier tot zes maanden.

De strafmaat varieert in verschillende EU-lidstaten. In Nederland wordt opzettelijke overtreding van de Flora- en faunawet in relatie tot het bezit, vervoer en alle met het oog op handelsactiviteiten gerichte

7 Deze EU-regelgeving bestaat uit de EC-regelgeving voor de handel in wilde dieren- en plantensoorten (Verordening (EG) 338/1997 van de Raad), en de gerelateerde Verordening van de Commissie (Verordening (EC) 865/2006). De uitvoeringsverordening bepaalt onder welke voorwaarden beschermde soorten, zoals (een product van de) steur, verhandeld mogen worden en welke documenten daarbij vereist zijn.

8 Conf. 13.7 (Rev. CoP14).

9 Verordening (EC) 865/2006.

10 CITES-exportquota's van 1 maart 2011 tot 29 februari 2012, 1 maart 2012 tot 28 februari 2013 en 1 maart 2013 tot 28 februari 2014.

handelingen in beschermde diersoorten, zoals de steur, als misdrijf beschouwd en overige onregelmatigheden als overtredingen onder de Wet op de economische delicten (WED). De maximumstraf is een gevangenisstraf van zes jaar, een taakstraf of een geldboete van de vijfde categorie, € 81.000 voor particulieren of € 810.000 voor handelaren.¹¹

Ondanks de regelgeving en maatregelen die getroffen zijn, is de steurpopulatie in de Kaspische Zee drastisch gedaald. Tegelijkertijd is de waarde van kaviaar disproportioneel gestegen tot duizenden euro's per kilo vanwege de afname van de steurpopulatie en zijn diverse criminele groeperingen betrokken geraakt bij de illegale handel van deze zeldzamer wordende 'oervis'.

Criminele netwerken rond de Kaspische Zee

De kust van de Kaspische Zee is vandaag de dag opgesplitst door vijf landen: Azerbeidzjan, Turkmenistan, Kazachstan, de Russische Federatie en Iran (zie figuur 1). Rusland en Iran zijn de grootste producenten, maar de andere landen zijn in de jaren 2000 sterke concurrenten geworden. Binnen Rusland concurreren bovendien drie federale republieken met elkaar: Kalmykia, Dagestan en de Russische Republiek. In de verschillende regio's in Noord-Kaukasus, en in het bijzonder Dagestan, Tsjetsjenië en Ingoesjetië, worden het gebrek aan sociale stabiliteit, voortdurende conflicten tussen de talrijke clans, polarisatie, corruptie en slechte leefomstandigheden beschouwd als de belangrijkste reden van de economische criminalisering (Cheloukhine & Haberfeld 2011, p. 107). Na de val van de Sovjet-Unie bleken olievelden in Azerbeidzjan uitgeput en werd kaviaar de voornaamste bron van buitenlandse valuta (Glenny 2008, p. 75). In de sovjettijden bestond bijna 70% van de industrie van Dagestan uit winning en verwerking van vis. Met de ineenstorting van de socialistische markt werd een grote deel van de visexperts en arbeiders werkloos. 'Deze gewone mensen worden meestal stropers. Ze hebben geen andere manier om hun families te voeden.'¹²

11 Kamervragen inzake *wildlife crime*, 28 maart 2014.

12 A. Vaisman, TRAFFIC (<http://smartnews.ru/regions/sevkav/4611htm#item53178>).

Figuur 1 Landen rondom de Kaspische Zee: Rusland, Kazachstan, Turkmenistan, Iran en Azerbeidzjan

In de jaren negentig is de kaviaarhandel zeer winstgevend geworden. Niet alleen erkende zakenlui, maar vooral de *brakonieri* (stropers) begonnen massaal steur te vissen en op de Russische markt verschenen enorme hoeveelheden goedkope kaviaar. Dit resulteerde in een prijsdaling van kaviaar, wat vervolgens zorgde voor een toename in vraag – buiten de productielanden – van ongeveer 300 naar 450-500 ton per jaar. Op deze wijze ontstond, naast de topkwaliteit kaviaar, eveneens kaviaar voor de ‘normale burger’ (Taylor 1997, p. 45). De handel in kaviaar was eveneens belangrijk in ruiltransacties. Bijvoorbeeld: een Duitse firma in Kazachstan die een contract tekende om veertig huizen te bouwen in ruil voor 24 ton kaviaar, of wegebouw in ruil voor kaviaar, die overigens eindigde in Alaska zonder dat de wegebouw was gestart (Taylor 1997, p. 48). Bovendien werd eind jaren negentig ongeveer 3.500 ton illegaal gevangen steur jaarlijks naar Moskou getransporteerd, volgens Taylor (1997), beschermd door de Tsjetsjeense maffia.

Alle legale en illegale vissers genieten dergelijke bescherming, of: *krysjja* (letterlijk: 'dak'). *Krysjja* is de naam voor een reeks van verschillende overgangsvormen van bescherming en handhaving (Volkov 2002, p. 22). Er zijn verschillende vormen van beschermingsindustrieën in de postsovjetrepublieken, van *militseiskaya krysjja* (bescherming door de politie) tot *kriminalnaya krysjja* (bescherming door criminele organisaties) (Varese 2001, p. 59-72). Het *krysjja*-model is een belangrijke factor in een postcommunistische ontwikkeling – de integratie van de criminele en legale economie. Het verwijst naar bescherming tegen kleine dieven, maar ook tegen concurrenten en 'amateur-afpersers' (Siegel 2005).

Vanaf de jaren negentig is de hele kustgemeenschap aan de Kaspische Zee betrokken bij de illegale vangst en productie van kaviaar. Hoge overheidsfunctionarissen, visserijinspecteurs, politiediensten en andere instanties hebben belangen bij de business. De milities van de republiek beschermen de stropers, bijvoorbeeld bij conflicten met de federale autoriteiten. In Dagestan gebruiken criminele groepen 'beveiligingsboten' om stropers te begeleiden en politie af te leiden. Stropers betalen 'belasting' aan criminelen voor toegang tot de Kaspische Zee (om met rust gelaten te worden), en vervolgens wordt van elke vangst een percentage afgedragen, afhankelijk van de grootte van de vangst. Volgens een politiemans in Dagestan 'verplaatsten stropers zich vroeger met oude zwakke boten "Vichr". Maar vandaag de dag is het een goed georganiseerde maffia, met goede vervoermiddelen.' Mensen lenen geld om een *baida* (een superlichte boot) te kopen, ter waarde van \$ 10.000 tot \$ 15.000, en voegen twee Japanse motors toe, voor \$ 30.000. Iedere stroper koopt ook een 'Garmin', een navigatiesysteem (\$ 200-500), vistuig, enzovoort. Er zijn veel gevaren op zee: behalve botsingen worden vissers gekidnapt door criminelen uit Kazachstan.¹³ De conflicten leidden eind jaren negentig tot een bomexplosie in een appartementenwoning in Kaspiisk, een stad in Dagestan, waar leden van de visserijpolitie woonden. 68 mensen, onder wie vrouwen en kinderen, kwamen om het leven (Saffron 2002, p. 136-137) en in de jaren 2000 werden handgranaten gebruikt om patrouilleboten van de kustwacht af te schrikken. Lokale ambtenaren beschreven het als een voortdurende oorlog met de kaviaarmaffia.¹⁴

13 P. Shernet, 'Steuuroorlog', *Ogoniok* 2013, op: www.ogoniok.com/5013/20.

14 S. Saradzhyan, *The Moscow Times* 18 april 2001.

Tegenwoordig is de illegale markt goed georganiseerd, inclusief verkoopkanalen, vervoer en smeergeld voor onderweg (voor verkeerspolitie en douane). Met een gemiddeld maandelijks salaris van een kustwacht rond 4.000 roebels per maand (€ 82) is de verleiding groot om smeergeld aan te nemen. Lage lonen creëren een hoge mate van corruptie. Vanuit de visdorpen wordt kaviaar vervoerd in melkbussen, thermosflessen en drieliterpotten. Het zwarte goud wordt in kleine porties gesmokkeld, van vijf tot zes kilo per keer, meestal per auto, maar voor de feestdagen (zoals Nieuwjaar, 23 februari, dag van het Russische leger, en 8 maart, vrouwendag) wordt kaviaar vervoerd door koeriers per trein. In grote steden worden deze koeriers ontvangen door vertegenwoordigers van de handelsmaatschappijen. Ze verspreiden vervolgens de kaviaar op vismarkten, in restaurants en onder privéklanten. Illegale kaviaar komt op deze wijze in legale handelsnetwerken terecht. Bovendien is de rol van internet belangrijk; alleen in Moskou verkopen meer dan 200 internetwinkels openlijk illegale kaviaar.¹⁵ De criminogene factoren, schaarsheid en daarmee een exorbitant hoge waarde van kaviaar, sociale instabiliteit en corruptie in de herkomstlanden en beperkte controle en fraudegevoelige certificering, maken deze vorm van criminaliteit aantrekkelijk. Maar wat is de belangrijkste afzetmarkt voor het zwarte goud?

Europa als belangrijke afzetmarkt

Europa lijkt de grootste importeur van kaviaar te zijn, zowel in termen van hoeveelheid als in termen van waarde (Perry-Jones 2007, p. 33). Tussen 1998-2006 werd meer dan 1.300 ton kaviaar verhandeld, waarvan 45% (491 ton) bestemd was voor de EU en 24% (313 ton) voor de Verenigde Staten (VS; Schneider 2012, p. 58-59). Daarnaast is de EU eveneens een van de belangrijkste illegale afzetmarkten met meer dan 7 ton illegale kaviaar in beslag genomen door Europese handhavers tussen 2000-2007 (Traffic 2009, p. 2). Zo worden in Europa diverse kaviaarhandelaren, chique restaurants en Russische winkels bevoorrad met illegale kaviaar.

15 A. Andriuchin, 'Zwart onbetrouwbaar goud', *Kultura* 20 februari 2013.

Op basis van 1.424 inbeslagnemingen van kaviaar in de EU¹⁶ tussen 2001-2010 blijkt de smokkelwaar te variëren van een paar honderd gram tot honderden kilo's, voornamelijk afkomstig uit landen rondom de Kaspische Zee. Meer dan 40% van de inbeslagnemingen is afkomstig uit Rusland.¹⁷ Naar schatting is de jaarlijkse waarde van topexporteur Rusland tussen de \$ 40-100 miljoen, terwijl de illegale Russische export van kaviaar wordt geschat op maar liefst \$ 250-400 miljoen (Pikitch e.a. 2005, p. 241; Schneider 2012, p. 59-60). Andere belangrijke herkomstlanden zijn Oekraïne, Azerbeidzjan, Polen en Kazachstan met Duitsland, Frankrijk en Italië als belangrijke afzetmarkten in de EU. Hoewel de meeste handelaren, die illegaal opereren, volgens desbetreffende gegevens bestaan uit Russische, Franse en Poolse zakenmannen, zijn ook opmerkelijk veel *facilitators* (ambtenaren, vrachtwagenchauffeurs en voedselhandelaren) betrokken bij de illegale handel.

Het zwarte goud wordt verborgen in (speciale compartimenten in) vrachtwagens en personenauto's en in persoonlijke handbagage, waar werknemers van vliegtuigmaatschappijen geregeld bij betrokken zijn. Volgens Nederlandse handhavers blijken de 'beruchte blauwe blikken uit Rusland' nog steeds te worden gesmokkeld door vrachtwagenchauffeurs.¹⁸ De blikken worden verkocht, omgepakt en doorverkocht, maar ook is er sprake van kaviaar als ruilmiddel; een 500 grams blik tegen bijvoorbeeld een gestolen westerse Mercedes.

In de periode 2006-2013 hebben 22 inbeslagnemingen van kaviaar plaatsgevonden in Nederland, 128 blikken en totaal meer dan 30 kilo.¹⁹ Uit interviews met medewerkers van verschillende Russische winkels en horecapersoneel in restaurants in de grote steden blijkt illegale zwarte kaviaar geregeld te worden aangeboden aan kaviaarhandelaren, Russische winkels en restaurants in glazen potten van drie liter uit Azerbeidzjan, Rusland en Polen.²⁰ Eveneens geeft een milieurechercheur aan, op basis van politieonderzoek, dat kaviaar nog

16 EU-inbeslagnemingen afkomstig uit de EU-TWIX, the European Union Trade in Wildlife Information eXchange, een instrument ontwikkeld voor informatie-uitwisseling en internationale samenwerking tussen wetshandhavers in de EU.

17 Inbeslagnemingen van kaviaar in de VS in de periode 2003-2012 wijzen op >30% afkomstig uit Rusland.

18 Interviews met milieurechercheur IMT op 26 februari 2014 in Den Haag en inspecteur NWWA op 14 januari 2014 in Utrecht.

19 Inbeslagnemingen in Nederland in de periode 2006-2013, Dienst Regelingen.

20 Interviews met medewerkers van Russische winkels in Utrecht op 21 januari 2014 en in Den Haag op 31 januari 2014.

steeds illegaal wordt verhandeld in Nederland.²¹ Dit bevestigt dat de illegale handel in kaviaar zich (onverstoord) op Nederlands grondgebied manifesteert.

Trends in legaliteit en illegaliteit: 'wilde kaviaar is gewild'?

Hoewel het CITES-verdrag strenge regels kent met betrekking tot de import, export en verpakking, wordt de illegale kaviaar via verschillende methoden gelegaliseerd. De belangrijkste methoden bestaan uit het gebruik van onjuiste of vervalste documenten of labels. Deksel van illegale kaviaarblikken en -potten die bekende merken imiteren, zoals *Russkaya Ikra*, of onjuiste informatie over de fabrikant, zoals het *Russische Ministerie van Visserij*, dat niet bestaat. De handel in lege kaviaarpotten, -deksels en -labels floreert, maar ook CITES-certificaten worden illegaal hergebruikt: 'Een kleine partij kaviaar wordt besteld, vervolgens wordt de helft teruggestuurd, maar de invoervergunning gebruikt de handelaar om illegale kaviaar te verkopen.' Dit bleek een van de belangrijke modus operandi uit politieonderzoek Platina in 2009.²²

Daarnaast wordt vermoedelijk veel wilde kaviaar 'witgewassen' als kweekkaviaar. Steeds meer kwekerijen ontstaan wereldwijd op soms wel zeer merkwaardige plaatsen, zoals gekweekte steur uit de rivier de Donau in Bulgarije, waar de steur ook in het wild zwemt. Verschillende respondenten wijzen op de verstrengeling van legale met illegale kaviaar.

Er is tegenwoordig echter ook een tegenovergestelde trend zichtbaar: 'wilde kaviaar is gewild', omdat het zeldzaam en daarom speciaal is. Het beeld is ontstaan dat wilde kaviaar die uit de 'pure natuur' komt kwalitatief beter is dan kweekkaviaar. Bovendien is wilde kaviaar illegaal en daarom moeilijk te krijgen. Het principe dat 'wat verboden en onbereikbaar altijd aantrekkelijk is', speelt hier een grote rol, met als gevolg dat kweekkaviaar steeds vaker verkocht wordt als wilde 'illegale' kaviaar, waar veel geld voor wordt betaald. De kaviaar wordt op deze wijze als het ware 'zwartgewassen'. Dit is een nieuw mechanisme, aangezien de kweekkaviaar veelal legaal is, maar niet als zodanig verkocht wordt. Wilde kaviaar lijkt op deze wijze zijn mystiek en

21 Interview met milieurechercheur IMT op 26 februari 2014 in Den Haag.

22 Interview met milieurechercheur IMT op 26 februari 2014 in Den Haag.

exclusiviteit te behouden als ‘verboden’ luxe product, dat steeds moeilijker verkrijgbaar is.²³

Kaviaar en groene criminologie

‘Kaviaar eet je niet, maar kaviaar geniet je!’ is de veelgebruikte uitspraak bij deze luxe delicatessen. Echter, om deze delicatessen aan tafel te serveren worden tegenwoordig duizenden euro’s per kilo betaald, aangezien net als bij andere bedreigde diersoorten de waarde toeneemt naarmate de aantallen afnemen (Van Uhm 2012, p. 97). Terwijl de steur – als een van de weinige diersoorten – dinosauriërs overleefde, staat de soort tegenwoordig bekend als een van de meest bedreigde groepen dieren op de Rode Lijst voor bedreigde soorten wegens overmatige exploitatie (IUCN 2010). Bovendien is sprake van een breed scala aan schadelijke activiteiten ten gevolge van de steurvisserij. Hoewel niet al deze vormen van schade strafbaar zijn, wordt vanuit groen criminologisch perspectief niet alleen gekeken naar de centrale vraag of iets wel of niet strafbaar is, maar ook naar de vraag of iets *harmful* is (White 2008, p. 33-35).

Zo legt massale (overmatige) visserij op de steur een aanzienlijke druk op het mariene ecosysteem. Soorten interageren op complexe wijze en de overleving van inheemse soorten, zoals de steur in de Kaspische Zee, is een indicator van een gezond ecosysteem. Als een soort afneemt, kan het evenwicht in het ecosysteem negatief beïnvloed worden (Wilson & Kellert 1993). In een van ’s werelds meest waardevolle en unieke ecosystemen, de Kaspische Zee, kan het uitsterven van de steur leiden tot het verdwijnen van soorten en zelfs het in elkaar storten van een ecosysteem.²⁴

Wegens de overmatige en commerciële visserij op de steur is tegenwoordig een verbod op het vissen op steur in de Kaspische Zee ingesteld. Deze criminalisering van het vissen op de steur kan leiden tot ‘protest fishing’, waarbij lokale vissers blijven vissen, omdat ze geloven dat het hun recht is om dat te doen. Deze vissers lopen vanwege de

23 Interview met kaviaarhandelaar in Nederland op 26 februari 2014 in Utrecht.

24 Diersoorten kunnen een belangrijk onderdeel vormen van een ecosysteem als verspreiders van zaden, maar ook als natuuronderhouders van bijvoorbeeld populaties bodemvissen en schaal- en weekdieren in het geval van de steur. Het verdwijnen kan resulteren in overpopulatie van desbetreffende soorten, waardoor ondersoorten kunnen verdwijnen en het ecosysteem uit balans raakt of zelfs in elkaar kan storten.

overmatige exploitatie schade op omdat hiermee een inkomstenbron is verdwenen. Vooral voor Dagestaanse vissers kan een verbod enorme consequenties hebben, aangezien hele dorpen al generaties lang leven van steurvisserij en verkoop van kaviaar.

Het is daarbij geen uitzondering dat de autoriteiten het verbod met militaire middelen handhaven. De inspecteurs in de Kaspische Zee dragen doorgaans automatische geweren, wat geleid heeft tot geweldadige botsingen met vissers die zich eveneens hebben bewapend om toegang te krijgen tot de visgronden (Hauck 2007, p. 272-274). Het verbod zou zelfs kunnen leiden tot gewapende conflicten tussen landen zoals Dagestan en Kazachstan.

Ten slotte is wegens de hoge waarde van kaviaar een circuit voor imitatie- en lang houdbare kaviaar ontstaan, waarbij geregeld stoffen worden aangetroffen die een gevaar voor de volksgezondheid vormen. Om kaviaar langere perioden te bewaren (rond tien maanden) worden bijvoorbeeld verboden boriumdrugs gebruikt tijdens het inblikken.²⁵ Zo spelen in de kaviaarhandel niet alleen schade voor de mens, bijvoorbeeld in relatie tot voedselveiligheid, en het verdwijnen van natuurlijke bronnen van levensonderhoud voor lokale vissers een rol, maar tevens schade voor de steur als soort (biodiversiteit/welzijn) en zijn natuurlijke omgeving (ecosysteem). Maar in hoeverre bestaan er oplossingen voor deze gevolgen van de kaviaarhandel?

Repressief optreden of kweeksteur?

Kunnen zware straffen en actieve voorlichting leiden tot een effectieve aanpak van het probleem? 'In Moskou wordt een campagne gehouden in de media, waarin rijke mensen worden aangemoedigd het nuttigen van kaviaar te stoppen, in Teheran worden handen van stropers afgehakt'²⁶ en in Kazachstan is de kustwacht tot op de tanden toe bewapend om de stropers aan te pakken, indien nodig met dodelijk geweld. Vanaf 2006 werd Iran, wellicht wegens zijn harde aanpak tegen stropen, het enige land in het Kaspische gebied dat toestemming van de Verenigde Naties kreeg om kaviaar te exporteren.

Vanuit criminologisch onderzoek is echter bekend dat harde straffen niet helpen tegen de enorme winsten die door georganiseerde mis-

25 A. Andriuchin, 'Zwart onbetrouwbaar goud', *Kultura* 20 februari 2013.

26 G. Zotov, *Argumenti i fakti*, op: http://gazeta.aif.ru/online/aif/1333/45_01.

daad worden gemaakt, wanneer bepaalde producten of diensten verboden worden. Zo zou er volgens verschillende Russische kranten vanaf 1998 geen legale Russische kaviaar op de Europese markt te vinden zijn.²⁷

Aquacultuur wordt vandaag de dag beschouwd als een van de laatste oplossingen voor de afnemende hoeveelheden steur in de Kaspische Zee. Deze technologie werd al in de sovjettijden ontwikkeld: steur werd in speciale bassins gekweekt. Vanaf de jaren vijftig tot 1987 werd de technologie voor kunstmatige productie van steuren zelfs als staatsgeheim beschouwd (De Meulenaer & Raymakers 1996, p. 56). Deze 'steurbassins' zijn vandaag de dag overal in de wereld te vinden, zelfs in Nederland is in 2009 de eerste steurkwekerij gevestigd. Met deze nieuwe ontwikkelingen, waaronder snel in aantal groeiende steurkwekerijen, ontstaan echter ook nieuwe dilemma's en discussies over de efficiëntie van deze oplossingen, en vooral over de waarde van 'echte' tegenover 'kunstmatige' kaviaar.

Conclusie

Van voedsel van armen tot luxe product, zwarte kaviaar heeft een lange en rijke geschiedenis. De waarde van kaviaar werd historisch bepaald in de context van veranderende sociale en politieke verhoudingen en, in de laatste eeuw, ook door snelle ecologische veranderingen. De schaarste van 'echte' (wilde) kaviaar heeft de georganiseerde misdaad de unieke kans geboden om met illegale vangst, smokkel en handel in verschillende landen miljoenen te verdienen. Hoewel de onherstelbare schade voor mens en natuur niet opweegt tegen het kortetermijngewin van de goed georganiseerde criminele organisaties en corrupte ambtenaren en politici, blijft de illegale handel voortduren. Wat verboden is, om wat voor reden dan ook, blijft aantrekkelijk, zowel voor de maffia actief rond de Kaspische Zee als voor de rijke klanten in Europa, die graag het eetbare zwarte goud blijven consumeren.

27 'Geen legaal Russisch kaviaar in Europa', *Izvestia* 25 december 2003.

Literatuur

Cheloukhine & Haberfeld 2011

S. Cheloukhine & M. Haberfeld, *Russian organized corruption networks and their international trajectories*, New York: Springer 2011.

European Commission 2010

European Commission, *Wildlife trade regulations in the European Union. An introduction to CITES and its implementation in the European Union*, Luxemburg: Office of the European Union 2010.

Glenny 2008

M. Glenny, *McMaffia. Misdaad zonder grenzen*, Amsterdam: Ambo/Manteu 2008.

Gorden 2003

M. Gordon, *Such stuff as dreams are made on the story of caviar from prehistory to the present* (course paper Food and Drug Law), 2003.

Hauck 2007

M. Hauck, 'Non-compliance in small-scale fisheries: A threat to security?', in: P. Beirne & N. South (red.), *Issues in green criminology: Confronting harms against environments, humanity and other animals*, Devon: Willan Publishing 2007, p. 270-290.

IUCN 2010

International Union for Conservation of Nature, *Sturgeon more critically endangered than any other group of species*, Gland: IUCN 2010.

Liddick 2011

D.R. Liddick, *Crimes against nature. Illegal industries and the global environment*, Oxford: Praeger 2011.

De Meulenaer & Raymakers 1996

T. de Meulenaer & C. Raymakers, *Sturgeons of the Caspian Sea*, Brussel: Traffic 1996.

Mintz 1985

S. Mintz, *Sweetness and power*, New York: Elisabeth Sifton Books/Penguin Books 1985.

Neve e.a. 2012

R. Neve, J. Liezen, A. Nieuwdorp, K. Redder e.a., *Milieucriminaliteit in Nederland. Een inventarisatie voor het Nationaal dreigingsbeeld 2012. Deel 2 Versterkingsprogramma Milieu-criminaliteit/NDB 2012*, Zoetermeer: IPOL-KLPD 2012.

Oldfield 2003

S. Oldfield, *The trade in wildlife. Regulation for conservation*, Londen: Earthscan 2003.

Perry-Jones 2007

R. Perry-Jones, *Opportunity or threat: The role of the European Union in the global wildlife trade*, Brussel: Traffic Europe 2007.

Pikitch e.a. 2005

E.K. Pikitch, P. Doukakis, L. Lauck, P. Chakrabarty e.a., 'Status, trends and management of sturgeon and paddlefish fisheries', *Fish and Fisheries* 2005, afl. 6, p. 233-265.

Raymakers 2002

C. Raymakers, *Study on the social and economic aspects of illegal fishing in the Caspian Sea*, Brussel: Traffic Europe 2002.

Saffron 2002

I. Saffron, *Caviar. The strange history and uncertain future of the world's most coveted delicacy*, New York: Broadway Books 2002.

Schneider 2012

J. Schneider, *Sold into extinction: The global trade in endangered species*, Santa Barbara: Praeger 2012.

Siegel 2005

D. Siegel, *Russische bizniz*, Amsterdam: Meulenhoff 2005.

Simis 1982

K. Simis, *USSR: The corrupted society*, New York: Simon and Schuster 1982.

Simmel 1978

G. Simmel, *The philosophy of money*, Londen: Routledge 1978.

Taylor 1997

S. Taylor, 'The historical development of the caviar trade and the caviar industry', *IUCN Sturgeon Stocks and Caviar Trade Workshop*, Bonn, 9-10 oktober 1997.

Traffic 2009

Traffic, *Fact sheet: Black gold: The caviar trade in Western Europe*, Brussel: Traffic Europe 2009.

Van Uhm 2012

D.P. van Uhm, 'De illegale handel in beschermde diersoorten', *Justitiële verkenningen* (38) 2012, afl. 2, p. 91-100.

Varese 2001

F. Varese, *The Russian mafia*, Oxford: Oxford University Press 2001.

Volkov 2002

V. Volkov, *Violent entrepreneurs. The use of force in the making of Russian capitalism*, Ithaca/Londen: Cornell University Press 2002.

White 2008

R. White, *Crimes against nature: Environmental criminology and ecological justice*, Cullompton: Willan Publishing 2008.

Wilson & Kellert 1993

E.O. Wilson & S.R. Kellert, *The biophilia hypothesis*, Washington: Island Press 1993.